

AUDIOVİZUAL NƏŞRLƏRİN TƏSVİRİ

Sənubər Mustafayeva

*BDU, Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri
kafedrasının baş müəllimi
mustafayeva.s@yandex.ru*

Описание аудиовизуальных изданий

Резюме: Данная статья посвящена библиографическому описанию аудиовизуальных материалов. Основная цель этой статьи заключается в том чтобы показать описание отдельных видов (грампластинок, магнитных фонограм, диафильмов, кинофильмов, дисков, CD-ROM и др.) аудиовизуальных изданий. В статье также изложены набор областей и элементов описания аудиовизуальных изданий, последовательность их расположения, применение предписанной пунктуации и сокращения слов.

Description of audiovisual publications

Abstract: This article is devoted to the bibliographic description of audiovisual materials. The main purpose of this article is to show the description of individual types (records, magnetic phonograms, filmstrips, movies, CDs, CD-ROMs, etc.) of audiovisual publications. The article also sets out a set of areas and elements for describing audiovisual publications, the sequence of their location, the application of prescribed punctuation and word reduction.

Açar sözlər: *Bibliografik təsvir, audiovizual nəşrlərin təsviri, qrammafona vallarının təsviri, kinofilmlərin təsviri, maqnit fonogramlarının təsviri.*

Ключевые слова: *Библиографическое описание, описание аудиовизуальных изданий, описание грампластинок, описание кинофильмов, описание магнитных фонограм.*

Keywords: *bibliographic description, description of audiovisual publications, description of gramophone shades, description of motion pictures, magnetic phonograms.*

Giriş

XXI əsr qlobal informasiya mühiti Azərbaycanda kitabxana işinin inkişafında yeni meyarların formalaşmasını, modern informasiyalaşdırma imkanlarının təmin edilməsini və gücləndirilməsini tələb edir. Məhz dünyada qlobal problemə çevrilən əhalinin informasiya təminatı ölkəmiz üçün bu gün aktualıq kəsb edir. İnformasiya bütün dövrlərdə ictimai münasibətlərin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. İnformasiyanın yaradılmasında və ötürülməsində başqa kommunikasiya vasitələri kimi kitabxanaların da mühüm rolu vardır. Azərbaycanın müasir dövrdə davamlı inkişafını təmin etmək məqsədilə ölkənin güclü intellektual potensialı yaradılmalı, informasiya cəmiyyəti quruculuğu şəraitində ölkənin kitabxana-informasiya şəbəkəsi vasitəsilə əhalinin bütün təbəqələrinin müxtəlif biliklərə və informasiyaya tələbatı tam ödənilməlidir.

Müasir dövrdə kitabxana-biblioqrafiya proseslərinin avtomatlaşdırılması, zaman və məkandan asılı olmayaraq hər bir istifadəçinin və cəmiyyətin hər bir qurumunun operativ olaraq dolğun informasiya ilə təmin edilməsi kitabxanaların qarşısında duran əsas vəzifədir. Elm, mədəniyyət və təhsilin informasiya təminatı məhz İKT-dən (İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyaları) istifadə etməklə və elektron məlumat bazalarının yaradılması ilə mümkündür.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin son illər kitabxana sahəsinin inkişafı ilə bağlı biri-birinin ardınca qəbul etdiyi çoxsaylı qərarlar, o cümlədən ilk dəfə Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət proqramı (2) Azərbaycan Dövlətinin bu sahəyə prioritet bir məsələ kimi baxdığını və kitabxana ictimaiyyətinin bu qərardan irəli gələn məsələlərin həyata keçirilməsi üçün çox böyük məsuliyyət daşmasının vacibliyini ortaya qoymuşdur.

Hər bir xalqın, dövlətin mədəni səviyyəsinin göstəricisi olan kitabxanalar ən böyük informasiya mənbəyi olub insanların bu qiymətli xəzinəsinin qorunmasını, nəsildən-nəsilə ötürülməsini həyata keçirirlər. Xalqımızın əsrlər boyu yaratmış olduğu qədim və bənzərsiz mədəniyyətin tərkib hissəsi kimi kitabxanalar dünya mədəniyyətini misilsiz incilərlə zənginləşdirən mənəvi sərvətimizin qorunub saxlanılmasına xidmət edirlər.

Hazırda kitabxanalarımızda həm ənənəvi, həm də elektron kataloqlar oxucuların xidmətinə verilmişdir. Kitabxana-informasiya proseslərinin avtomatlaşdırılmasıayrı-ayrı proseslərdən başlayaraq, kompleks sistemlərə, daha sonra inteqral və şəbəkə sistemlərə qədər inkişaf edərək yüksək texnologiyalara əsaslanır. Müasir kitabxana fondları öz tərkibi etibarilə müxtəlif növlü və məzmunlu çap əsərlərini əhatə edir. Həmin əsərlərə geniş oxucu kütləsi müraciət edir.

Bu sorğuların özü isə müxtəlif formalarda özünü göstərir. Oxucu tələbatı yalnız o vaxt hərtərəfli təmin oluna bilər ki, kitabxanalar müxtəlif quruluşlu və məqsədli kataloq və kartotekalar sistemində malik olsun. Kataloqların tərtibində biblioqrafik təsvirlərin qruplaşdırılması xeyli rol oynayır. Biblioqrafik təsvirlərin qruplaşdırma xüsusiyyətlərinə görə kataloqun bir sıra növləri meydana çıxır. Bu da bilavasitə oxucu sorğularının xarakterindən irəli gəlir. Biblioqrafik təsvirlərin qruplaşdırma xüsusiyyətlərinə görə kitabxanalarımızda ənənəvi və avtomatlaşdırılmış kataloqlaşdırma fəaliyyət göstərir.

Məsələnin qoyuluşu

Kitab təsvirinə ehtiyac yazılı əsərlərin bir yerə toplanması ilə meydana gəlmişdir. Hər bir növ kataloqun təşkili biblioqrafik yazıların qruplaşdırılmasından ibarətdir. Kataloqlarda kitabxanada saxlanılan konkret nəşrlər əks etdirilir. İlk kataloqların yaranması müxtəlif dövrlərin təsvir qaydalarına əsaslanmışdır. Hazırda isə biblioqrafik təsvirlər müəyyən standartlar üzrə tərtib edilir. Müasir dövrdə dünyanın müxtəlif ölkələrində

biblioqrafik təsvirə dair 3 standart tətbiq edilir: biblioqrafik təsvirin Beynəlxalq standartı (İSBD), kataloqlaşdırmanın İngilis-Amerika qaydaları (AASR 2) və maşınla oxunan kataloqların müxtəlif MARC formatları. İSBD (Biblioqrafik təsvirin Beynəlxalq standartı) daha universaldır və ondan bütün dünyada istifadə edilə bilər. AASR 2 standartı (İngilis-Amerikan qaydaları) ingilis dilli ölkələrdə tətbiq edilir. (8,s.92)

Kitabxanaların kompüterlə təchiz edilməsi ilə əlaqədar olaraq biblioqrafik yazı informasiyanın maşınla oxunan daşıyıcıda əks etdirilməsi zəruriliyini yaratmışdır. Kitabxana-informasiya texnologiyasının inkişafı ilə əlaqədar olaraq kitabxana informasiyasının əksər hissəsi MARC formatının köməyi ilə kodlaşdırılmışdır. MARC formatı – informasiyanın maqnit lenti və diskdə, lazer disklərində, yəni maşınla oxunan daşıyıcılarda yazının əks etdirilməsi qaydalarından ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir formatın əsasını biblioqrafik təsvir qaydaları təşkil edir. UNİMARC formatının əsasını İSBD standartı (Biblioqrafik təsvirin Beynəlxalq standartı) təşkil edir. Bütün ölkələr UNİMARC formatından istifadə etmək məqsədilə öz kataloqlarından yazıları İSBD-nin təsvir qaydalarına uyğunlaşdırmağa səy göstərirlər. İlk dəfə maşınla oxunan formatlar ABŞ-da meydana gəlmişdir. Müasir informasiya dünyasında təxminən 60-dan çox ölkədə milli formatlar hazırlanmışdır ki, onların da ümumiləşdirilmiş adı MARC adlandırılır.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bütün formatların tərtibi biblioqrafik təsvirə dair dövlət standartına əsaslanır ki, həmin standartların da Beynəlxalq Biblioqrafik Təsvir qaydalarına əsaslanması vacib şərtlərdən biridir.

1968-ci ildə Rusiyada İdarələrarası kataloqlaşdırma komissiyasının iki iclası keçirilmişdi. Burada kataloqlar üçün dövlət standartlarının layihələri təsdiq edilmişdir. Beləliklə, əsas biblioqrafik təsvir qaydaları bütün kitabxanalar üçün məcburi hesab edilirdi. 1970-ci il yanvarın 1-dən etibarən kitabxanalarda aşağıdakı dövlət standartları tətbiq edilməyə başladı: DÖST 7.1-69 “Biblioqrafik və informasiya nəşləri üçün çap əsərlərinin təsviri”; DÖST 7.2-69 “Kataloqlar üçün dövrü nəşrlərin təsviri”; DÖST 7.3-69 “Kataloqlar üçün kitabların təsviri”; DÖST 7.13-70 “Kataloqlar üçün xüsusi nəşr növlərinin və texniki sənədlərin təsviri” və s.

İdarələrarası kataloqlaşdırma komissiyası 1979-cu ildən etibarən Beynəlxalq təsvir qaydalarının hazırlanması ilə məşğul olur. Bu dövlət standartının qarşısında bütün kitabxanalar, idarələr, elmi idarə və texniki informasiya mərkəzləri, həmçinin də nəşriyyatlar üçün vahid təsvir qaydalarını özündə əks etdirmək məqsədi qoyurdu.

Bu baxımdan Rusiyanın və eləcə də respublikamızın kitabxanalarında 10 ilə yaxın bir müddətdə tətbiq edilən “Çap əsərlərinin biblioqrafik təsvir qaydaları” (7.1-76) adlı dövlət standartı xüsusi mərhələ təşkil etmişdir. 7.1-76 dövlət standartında biblioqrafik təsvirin 7 sahəsi müəyyənləşdirilmişdir.

Məsələnin həlli

XX əsrin 70-ci illərindən biblioqrafik təsvirin standartlaşması problemi ilə dünyanın ən görkəmli mütəxəssisləri məşğul olmuşlar. Mütəxəssislərin böyük bir qrupu beynəlxalq kitabxana cəmiyyətləri və idarələri kataloqlaşdırma bölməsinə (İFLA) cəlb olunmuşlar. Beynəlxalq kataloqlaşdırma işində Rusiya mütəxəssisləri də fəal iştirak etmişlər. İFLA tərəfindən hazırlanan sənədlər silsiləsində xüsusən biblioqrafik təsvirin quruluşu, biblioqrafik təsvirin mətni, biblioqrafik ünsürlər konkretləşdirilmiş və bu da bir sıra ölkələrdə milli təsvir qaydalarının yaradılması və yeniləşməsi üçün bazaya çevrilmişdir.

Bu məqsədlə 1984-cü ildə Rusiyada yeni dövlət standartı hazırlanıb çap edilmişdir. 1986-cı il yanvarın 1-dən kitabxanaların, elmi-texniki məlumat orqanlarının, kitab palatalarının, nəşriyyatların və biblioqrafik fəaliyyətlə məşğul olan digər müəssisələrin işində “Sənədlərin biblioqrafik təsvir qaydaları: Ümumi tələblər və tərtibi qaydaları” (7.1-74) dövlət standartı tətbiq edilməyə başlamışdır. Bu standart 1978-ci ildən qüvvədə olan “Çap əsərlərinin biblioqrafik təsviri” (7.1-76) standartının əvəzinə tərtib edilmişdir.

DÖST 7.1-84 dövlət standartı özündə prinsiplial dəyişiklikləri əks etdirməsə də, DÖST 7.1-76 dövlət standartı ilə müqayisədə aydın olur ki, hər iki standart arasında əhəmiyyətli fərqlər vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, 7.1-84 dövlət standartında təsvirin funksiyası dəqiqləşdirilmiş, onun əsas növləri və quruluşu müəyyələşdirilmişdir. Standartda ilk dəfə olaraq biblioqrafik təsvirlər obyektinə görə 3 qrupa bölünmüşdür: monoqrafik təsvirlər, toplu təsvirlər, analitik təsvirlər.

Biblioqrafik təsvirin tərtibi metodikası ilə məşğul olan hər bir şəxs bilir ki, 7.1-84 standartı biblioqrafik təsvirə dair standartların üçüncü nəslinə aiddir (7.1-69; 7.1-76; 7.1-84) və standart uzunömürlü olaraq 20 ilə yaxın bir dövr ərzində Rusiyanın və eləcə də Azərbaycanın kitabxanalarında tətbiq edilmişdir. Hər bir standarta yenidən nəzər salınması onların Beynəlxalq biblioqrafik təsvir qaydalarına (İSBD) uyğunlaşdırılması ilə əlaqədar idi. 7.1-76 standartı biblioqrafik təsvir qaydalarına keçid mərhələsini təşkil etsə də, ciddi dəyişikliklərə görə ondan fərqlənirdi. DÖST 7.1-84 standartı daha çox Beynəlxalq təsvir qaydalarına yaxınlaşdırılsa da, burada bəzi prinsiplial fərqlərə yer verilmişdi. (8,s.93)

Buna görə də yeni bir standartın yaradılması əsas məsələ kimi qarşıda dururdu. Bu məqsədlə 2003-cü ildə Rusiyada Standartlaşdırma, metrologiya və sertifikatlaşdırma komitəsi tərəfindən DÖST 7.1-2003 “Biblioqrafik yazı. Biblioqrafik təsvir” Beynəlxalq dövlətlərarası Standartı yaranmışdır ki, bunun da əsas məqsədi biblioqrafik yazıların mübadilə üçün Rusiya və Beynəlxalq katalodlaşdırma qaydalarını bir-birinə yaxınlaşdırmaqdan ibarət olmuşdur. Bu məqsədlə əvvəlcədən bir sıra işlər görülmüşdür. Görülən işlərin əsasını DÖST 7.80-2000 “Biblioqrafik yazı. Təsvirin başlığı. Ümumi tələblər və

tərtibi qaydaları” adlı müstəqil standart təşkil etmişdir. Burada təsvirdə biblioqrafik təsvirin başlığının tətbiq edilməsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Hazırda standartlar kompleksinə daha bir standart da daxil edilmişdir ki, o da elektron ehtiyatlar üçün nəzərdə tutulmuşdur - DÖST 7.82-2001 “Biblioqrafik yazı. Ümumi tələblər və tərtibi qaydaları”. Həmin standart kitabxana fondlarına daxil olan elektron sənədlərin təsviri üçün tərtib edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 7.1-2003 dövlət standartı özündən əvvəlki bütün standartların əvəzinə nəşr edilmişdir. Ona görə də bütün nəşr növləri üçün nəzərdə tutularaq universal standart hesab edilir. Belə ki, 1980-ci illərdə yaranmış standartların bir qismi kitab, seriyalı sənədlər, normativ-texniki sənədlər, dərc edilən və dərc edilməyən sənədlər üçün, bir qismi də ayrı-ayrı nəşr növlərinin (not nəşrlərinin təsviri, kartoqrafik nəşrlərin və s.) təsviri üçün nəzərdə tutulmuşdu. Onu da demək lazımdır ki, 7.8-2000 və 7.1-2003 standartları biblioqrafik isnadların təsvirində tətbiq edilmir.

Son illərdə respublikada kitabxana işi sahəsində baş verən yeniliklər, xüsusilə informasiya texnologiyalarının tətbiqinin nəticəsində elektron kitabxana və elektron kataloqların yaradılması, milli kitab fondunun sürətlə artması, elektron sənəd fondunun artması, cəmiyyətdə baş verən global proseslər ictimai həyatın bütün sahələrinə əhəmiyyətli dərəcədə öz təsirini göstərmişdir. 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası ikinci dəfə öz müstəqilliyini qazanaraq dünya dövlətləri tərəfindən tanınmış, diplomatik münasibətlər yaratmışdır. Artıq öz müstəqilliyini əldə edən Azərbaycan Respublikasında bütün sahələrdə olduğu kimi kitabxana işinin inkişafı sahəsinə dair bir sıra sərəncamlar verilmiş, Dövlət Proqramları qəbul edilmişdir. Bu baxımdan 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən qəbul edilən “Biblioqrafik yazı. Biblioqrafik təsvir (Ümumi tələblər və tərtib qaydaları)” adlı Dövlət Standartı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Standart Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və Azərbaycan Milli Kitabxanası tərəfindən işlənib təqdim edilmişdir.(3)

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinə qədər və ondan sonrakı dövrdə də Respublika kitabxanalarında Rusiyada qəbul edilən Dövlət standartları (7.1-69, 7.1-76; 7.1-84) tətbiq edilirdi. 2013-cü ilə qədər istər Respublikanın iri elmi kitabxanalarının və Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin ənənəvi kataloqlarında 7.1-84 “Sənədlərin biblioqrafik təsvir qaydaları” adlı Rusiya Dövlət Standartı tətbiq edilməkdə idi. Buna görə də 2013-cü ildə Respublikada biblioqrafik təsvirə dair ilk Milli Dövlət Standartının qəbul edilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Burada əsas məqsəq biblioqrafik yazıların mübadiləsi üçün Azərbaycan və Beynəlxalq kataloqlaşdırma qaydalarını bir-birinə yaxınlaşdırmaqdan ibarət olmuşdur.

Biblioqrafik təsvirə dair Azərbaycan Milli Dövlət standartı bir sıra beynəlxalq standartlara əsaslanaraq tərtib edilmişdir. “Biblioqrafik yazı.

Bibliografik təsvir (Ümumi tələblər və tərtib qaydaları)” adlı Milli Dövlət standartı həcmə böyükdür və onun dəqiq öyrənilməsi xeyli vaxt tələb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, əvvəlki standartlara dair bir sıra vəsaitlər çap edilsə də, Milli Dövlət standartının bibliografik təsvir qaydalarını özündə əks etdirən bu ilk vəsaitdir.

Qeyd etməliyik ki, AZS 754-2013 Milli Dövlət Standartında bibliografik təsvirin bütün növləri öz əksini tapmışdır. Burada kitablar, seriyalı, çoxcildli, kollektiv müəllifli nəşrlərin təsviri ilə bərabər, xüsusi nəşr növlərinin (audiovizual nəşrlərin, kartoqrafik nəşrlərin, not nəşrlərinin, avtoreferat, dissertasiyaların və s.) təsviri qaydaları da öz əksini tapmışdır. Hazırkı məqalədə audiovizual və kartoqrafik nəşrlərin təsviri qaydalarından bəhs edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Xüsusi nəşr növlərinin təsviri içərisində audiovizual nəşrlərin təsviri mühüm yer tutur. Bibliografik təsvirin obyektini audiovizual (AV) materialın ayrıca vahidi, komplekti, AV materialın komplektindən və seriyalı nəşrindən ayrıca vahidi təşkil edir. AV materiallar: A materiallardan –fonoqrammalar, qrammafona valı, səs jazıları və s.; V materiallardan – diafilm, diapozitiv, kinofilm və s. ibarətdir.

AV ayrıca vahidi – qrammafona valı, diafilm, diapozitivlərin toplusu, ayrıca müstəqil material kimi nəşr edilən məzmunu bitmiş kinofilmlərdən ibarətdir.

AV materialın komplekti - iki və daha artıq eyni tipli informasiya daşıyıcılarından (qrammafona valı, maqnit fonoqramları, diafilmlər, diapozitivlərin toplusu, kinofilmlər, disklər, CD-ROM) ibarət olaraq miqdarı, məzmunu və tərtibatına görə əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş bütöv bir vahidi təşkil edir.

AV materialın ayrıca vahidinə AV komplektindən və seriyalı nəşrindən ayrıca materialına bir hissədən ibarət (birsəviyyəli) təsvir tərtib edilir.

Birsəviyyəli AV materialın təsvirinin sahə və ünsürləri: (13, s.152)

Təsvirin başlığı

1. Sərlöv həvə məsuliyyətlik haqqında məlumat sahəsi

Əsas sərlöv hə

[] *Materialın ümumi əlaməti*

= *Paralel sərlöv hə*

: *Sərlöv həyə aid məlumatlar*

Məsuliyyətlik haqqında məlumatlar

/ *İlkin məlumatlar*

; *Sonrakı məlumatlar*

2. Nəşr sahəsi

Nəşr haqqında məlumat

= *Nəşr haqqında paralel məlumatlar*

Nəşrə aid məsuliyyətlik haqqında məlumatlar

/ İlk məlumatlar
; *Sonrakı məlumatlar*
, Nəşr haqqında əlavə məlumatlar
Nəşrə aid məsuliyyətlik haqqında əlavə məlumatlar
/ İlk məlumatlar
; *Sonrakı məlumatlar*

3. Xüsusi məlumatlar sahəsi

4. Buraxılış məlumatları sahəsi

Nəşr yerivə yayımı
İlkin nəşr yeri
; *Sonrakı nəşr yeri*
: Nəşir və yayımın adı
[] Nəşir və yayımın funksiyaları haqqında məlumatlar
, Nəşir və yayımın tarixi
(*Hazırladığı yer*
: *Nəşir hazırlayanın adı*
,) *Hazırladığı tarix*

5. Fiziki xarakteristikası sahəsi

Materialın xüsusi əlaməti və həcmi
: *Fiziki xarakteristikası haqqında digər məlumatlar*
[Texniki parametrlər]
; Materialın ölçüsü
+ *Qoşma material haqqında məlumatlar*

6. Seriyası sahəsi

(Seriyanın və seriyaaltının əsas sərəlvli sahəsi
= *Seriyanın və seriyaaltının paralel sərəlvli sahəsi*
: Seriyanın və yeriyaaltının sərəlvli sahəsinə aid məlumatlar
Seriya və yeriyaaltına aid məsuliyyətlik haqqında məlumatlar
/ İlk məlumatlar
; *Sonrakı məlumatlar*

, Konkret seriya və ya seriyaaltına aid edilən seriyalı
nəşrin Beynəlxalq standart nömrəsi (ISSN)
) Seriyanın və ya seriyasının buraxılış nömrəsi

7. Qeyd sahəsi

8. Standart nömrəsi (və ya onun alternativi) əldə olunma şərtləri sahəsi

Standart nömrə (və ya onun alternativi), firmanın nömrəsi
, Firmanın və ya istehsalın nömrəsi
: *Əldə olunma şərtləri (və ya) qiymət*
() *Sahənin ünsürlərinə aid əlavə məlumatlar*

AV materialın biblioqrafik təsvirinin ünsürlərinin hər birinin özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətləri vardır.

AV materialın təsvirində təsvirin başlığı biblioqrafik təsvirin ilk ünsürünü təşkil edir. Burada fərdi müəllifin (müəlliflərin) adı, yaxud da ona bərabər olan şəxslərin adı, həmçinin də ifaçının adı, yaxud da kollektiv müəlliflərin, həmçinin də ona bərabər olan ifaçı kollektivlərin adı (orkestr, xor, ansambl və s.) yazılır. İri elmi kitabxanaların kataloqları üçün biblioqrafik təsvir tərtib etdikdə müəllifin soyadı, adı və atasının adı tam verilir. Məsələn:

Qarayev, Q.Ə.

Qarayev, Qara Əbülfəz oğlu

Eyni soyadlı qohumluq əlaqələri olan müəllifləri fərqləndirmək məqsədilə onların yaşadıkları dövrləri (tarixi), ixtisaslarını, tədqiqat sahələrini və yaxud da “ata”, oğul”, “baba” və s. sözləri göstərmək olar. Bir, iki və üç müəllifli AV materialın təsvirinin başlığında yalnız bir müəllif göstərilir.

Əgər AV material iki müəllifin musiqili əsəridirsə və onlardan biri musiqinin müəllifi, digəri isə ədəbi-mətnin müəllifdirsə, onda təsvirin başlığında əsərin musiqisinin müəllifi göstərilir. Hər iki müəllifin adı isə məsuliyyət haqqında məlumat sahəsində verilir və burada musiqinin müəllifinin soyadı birinci yazılır.

Əgər AV iki müəllifin əsəri kimi tərtib edilibsə və bunlardan biri orijinal musiqi əsərinin müəllifi, digəri isə həmin əsərin yenidən işlənməsində iştirak edibsə, o zaman hər iki müəllifin soyadı təsvirin başlığında göstərilir. Məsələn:

Hacıbəyov, Ü. – Sadıqova, G.

Kollektiv müəllifli nəşrlərin təsvirinin başlığında idarə və təşkilatın adı, ifaçı kollektivlərin adı göstərilir. Kollektiv müəllifli təsvirin başlığı öz quruluşu etibarilə sadə və mürəkkəb ola bilər. Sadə təsvirin başlığı təkcə kollektivin adından ibarətdir. Mürəkkəb təsvirin başlığı kollektivin adından və onun quruluş bölmələrinin adından ibarətdir. Məsələn:

Azərbaycan radio və televiziyaının estrada orkestri

Müvəqqəti karakter daşıyan kollektivləri bir-birindən fərqləndirmək məqsədilə təsvirin başlığında sıra nömrəsi, konfransın, müsabiqənin, festivalın keçirilməsinin ili göstərilir. Məsələn:

Estrada artistlərinin müsabiqəsi (3; 1995; Bakı)

Sərlövhə və məsuliyyət haqqında məlumat sahəsində AV material haqqında, onun digər materiallardan fərqləndirilməsi haqqında əsas məlumatlar əks etdirilir. Bu məlumatlara materialın, əsərin və onun nəşrində iştirak edən fərdi şəxslərin, kollektivlərin adı daxildir.

Əsas sərlövhə bir əsərin adından və yaxud da bir neçə əsərin birləşmiş adından ibarət ola bilər. Əsas sərlövhənin tərkibinə müəllifin, ifaçının, kollektiv müəllifin adı, nəşrin növü, janrı və s. daxil ola bilər. Məsələn: Simfoniya N2

Hərbi mahnılar

T.Quliyevin mahnıları.

AV materialın əksəriyyəti tematik sərlövhəyə malikdir, burada materialın mövzusu və məzmunu aydınlaşdırılır. Tipik sərlövhəyə malik olan AV materiallarda materialın növü və janrı göstərilir. Məsələn: Qəhrəmanlıq ruhlu akkordlar

Konsert

Əgər etiket və titrlərdə bir neçə sərlövhə verilərsə, onda bibliografik təsvirdə poliqrifik üsulla qeyd edilmiş sərlövhə yazılır. Materialda poliqrifik üsulla qeyd edilmiş sərlövhə verilmədikdə, onda birinci sərlövhə əsas sərlövhə kimi təsvirdə yazılır. (13, s.160)

A materialda ifaçılıq haqqında, materialın nömrələnməsi haqqında, əsərin tonu haqqında məlumatlar əsas sərlövhənin tərkibi kimi göstərilir. Məsələn:

Orqan musiqisi

İkinci rapsodiya

Əgər A materialın adı əsərin müəyyən hissəsinin adından ibarətdirsə (nömrə, hissə və s.), onda sərlövhə kimi A materialın müəyyən hissəsinin adı yazılır. Məsələn:

1 N-li Sonatadan Adajio

Sərlövhəyə dair məlumatlar təsvirin ünsürü olaraq materialın əsas sərlövhəsi ilə bağlı olan məlumatları əks etdirir. Bu məlumatlar əsas sərlövhəni aydınlaşdırır və izah edir. Sərlövhəyə dair məlumatlarda materialın forması, növü, janrı, quruluşu, oxucu təyinatı və s. məlumatlar öz əksini tapır. Məsələn:

Aşıq: Pənah Pənahov

Memar düşüncəsi, rəssam xəyalı [Mətn]:

Bakı metrosunun "Nizami" stansiyasının bədii tərtibatı haqqında

Sərlövhəyə dair məlumatlar ayrı-ayrı kateqoriyalara ayrılır. Onlar materialda ya müstəqil ola bilər, ya da qrammatik şəkildə bir-biri ilə bağlı ola bilərlər. Sərlövhəyə dair məlumatlar bir-biri ilə qrammatik şəkildə bağlı olduqda təsvirdə A materialda göstərilmiş qaydada əks etdirilir.

Sərlövhəyə dair məlumatda AV materialın mövzusu, həmçinin də məzmununu aydınlaşdıran məlumatlar verilir. Burada həmçinin ədəbi əsərin janrı haqqında, musiqi əsərinin növü və janrı haqqında məlumatlar da verilir. Məsələn:

Ulduzlara doğru: Kosmonavtlar haqqında mahnılar

İldırımli yollarla: Balet

Əgər A materialda təsvir edilən əsərin ifa ediləcək alətlərinin adı göstərilərsə, onda təsvirdə bu alətlərin sayı qeyd olunur. Məsələn:

Sonata N6: Skripka üçün

Məsuliyyət haqqında məlumatlarda AV materialın (əsərin) yaradılmasında, çapa hazırlanmasında, həmçinin onun ifa edilməsində iştirak edən fərdi şəxslər, kollektivlər haqqında məlumatlar əks etdirilir.

Məsuliyyət haqqında məlumatlar öz tərkibinə görə aşağıdakı qruplara bölünür:

1. Müəlliflər haqqında məlumatlar
2. Digər şəxslər haqqında məlumatlar
3. Materialı nəşr edən idarə və təşkilat haqqında məlumatlar
4. İfaçı şəxs və kollektivlər haqqında məlumatlar

Musiqili əsərlərin təsvirində musiqinin müəllifinin adı həmişə digər məsul şəxslərdən əvvəl verilir.

Əgər AV materiallarda digər şəxslərin soyadı ikidən artıq deyilsə, biblioqrafik təsvirdə hər ikisi göstərilir. Digər şəxslərin familiyası üçdən artıq olarsa, biblioqrafik təsvirdə onlardan birincisi yazılır, digər müəlliflər isə [və b.] sözü altında ixtisar edilir.

Səhnələşdirilmiş V materialların təsvirində məsul şəxslər haqqında məlumatda ifaçılar haqqında ümumiləşdirilmiş məlumatlar verilir. Məsələn: “teatrın aktyorları”.

İdarə və təşkilatlar haqqında məsuliyyət haqqında məlumatlarda əsərin nəşrində, çapa hazırlanmasında iştirak edən idarə və təşkilatın adı göstərilir. Burada həmçinin A materialda göstərilmiş sözlər (məsələn, “hazırlanmışdır”, “işlənmişdir”) təsvirdə öz əksini tapmışdır.

İfaçılar və ifaçı kollektivlər haqqında məlumatlar təsvirdə AV materialda verildiyi kimi öz əksini tapır. İfaçı və ifaçı kollektivlərin adı təsvirin başlığında göstərilərsə, məsul şəxslər haqqında məlumatda onlar təkrar olunmur.

Nəşr sahəsində AV materialın konkret nəşrini digər nəşrlərdən fərqləndirilən xüsusi məlumatlar əks etdirilir. Nəşrin sıra nömrəsi AV materialda verildiyindən asılı olmayaraq biblioqrafik təsvirdə ərəb rəqəmləri ilə göstərilir. (13,s.166)

AV bərpa edilməsi və arxivləşdirilməsi haqqında məlumatların tarixi AV materialda verildiyi zaman göstərilir. Məsələn:

Arx. yazısı 1940

Arx. yazısı 1950-ci il, bərpa 1980-ci il

Buraxılış məlumatları sahəsində AV materialın harada, nə vaxt və kim tərəfindən hazırlanması, yayılması, nəşriyyatçı və nəşri yayanın funksiyaları haqqında məlumatlar əks etdirilir.

Buraxılış məlumatları sahəsində nəşr yeri və nəşrin yayılmasından sonra AV materialın nəşr edildiyi idarə və təşkilatın, həmçinin də nəşri yayan təşkilatın adı göstərilir. Bunların adı biblioqrafik təsvirdə ixtisarla göstərilir. Məsələn:

Dövlət radio və səsyazma evi – DRTSE

Təsvirdə nəşr yeri və nəşriyyatın adından sonra AV materialın nəşr ili göstərilir. Əgər AV materialda nəşr ili göstərilməzsə, onda digər mənbələrdən nəşr ilini müəyyənləşdirmək lazımdır. Nəşr yerini müəyyənləşdirmək şübhə

doğurduqda onlar kvadrat mötərizə [] içərisində sual işarəsi ilə birlikdə göstərilir. Məsələn: [Moskva ?]

Fiziki xarakteristika sahəsində AV materialın vahidlərinin miqdarı, onun növü və parametri, AV materiala əlavə edilmiş qoşma sənəd haqqında məlumat verilir. Qoşma materialın miqdar xarakteristikası haqqında məlumatlar kiçik mötərizə () içərisində göstərilir. Materialın spesifik növünün işarəsi təsvirdə ixtisarla (diapoziv-dp., qrammafona valı-qrv. və s.) göstərilir.

Materialın spesifik növündən sonra kvadrat [] mötərizə içərisində sənədini işarəsi göstərilir. Bu sənədlər əsasında AV texniki parametrləri, xarici firmaların adı müəyyənləşdirilir.

AV materialın həcmi haqqında məlumatlar (onun) səslənməsi vaxtı, filmin nümayişi müddəti, kadrların miqdarı texniki parametrlərdən sonra kiçik () mötərizə içərisində göstərilir. Məsələn:

1mk [DÖST 24863-81] (17 dəq. 14s.)

A materialın həcmi haqqında məlumatda qrammafona valının və yaxud maqnit fonoqramının səslənməsi vaxtı göstərilir. B materialın həcmi haqqında məlumatda kinofilmlər üçün - vaxt ölçüsü; diafilmlər və diapozitivlər toplusu üçün - kadrların miqdarı əsas götürülür. Məsələn:

1 kf. [MPTY-19-201-67]

1df. [TŞ 19-241-77] (50 kd.)

Əgər A materialın bütünlükdə səslənmə vaxtı göstərilməyibsə, onu təxmini müəyyənləşdirmək lazımdır. Burada təxmini ölçülər əsas götürülür.

Fiziki xarakteristika haqqında digər məlumatlarda AV materialın fiziki xarakteristikası haqqında tam təsəvvür yaradılır. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

A material üçün

Qrammafona valının, maqnit fonoqramının sürəti

Musiqi yazısının cizgi yolunun miqdarı

Səs kanallarının miqdarı

V material üçün

Proyeksiyanın sürəti

Materialın rəngliyi

Diapozitivlərin çərçivəsinin hazırladığı material

Maqnit fonoqramının sürəti (kompakt kassetdə) standarta görə 4,76 sm/s sürətinə malikdir.

Maqnit fonoqramlarının təsvirində səsyazma çızıqlarının sayı da göstərilir. Məsələn:

1 mk. [TŞ 43-03-59-8] (30 dəq. 14s.)

A materialların təsvirində səsyazma kanallarının sayı göstərilir: mono, stereo, kvadro.

Fiziki xarakteristikaya dair digər məlumatlardan sonra təsvirdə AV materialın ölçüsü verilir. Qrammafona valının ölçüsü onun diametri üzrə santimetrlə göstərilir. Maqnit lentinin, kino lentinin uzunluğu santimetrlə, eni isə millimetrlə ölçülür. Məsələn:

1 kf. [TŞ 19-83-75] (10 dəq.): san.18/kd.,rəng.,50 m.

Bu sahənin digər ünsürünü qoşma sənəd haqqında məlumat təşkil edir. A materiallarda qoşma sənəd adlı materiallara qrammofon vallarına, maqnit fonogramlarına əlavə edilmiş kitabçalar, mahnıların mətnləri, notlar, albomlar və s. aiddir.

V materiallarda qoşma sənədlərə kitabça şəklində tərtib edimiş materiallar (broşura, annotasiya, vərəqə), qr. valı, maqnit fonogrammaları və s. daxildir.

Seriya sahəsində təsvir edilən AV materialın seriyası haqqında məlumat verilir. Seriyanın əsas sərlovhəsi kimi seriyalı AV materialın sərlovhəsi və yaxud AV komplektinin ümumi sərlovhəsi göstərilir. Məsələn:

(Azərbaycan xalq musiqi alətləri)

(Qədim Azərbaycan musiqi alətləri)

Seriyanın məsul şəxsləri haqqında məlumatda tərtib edənlərin, redaktorların, ifaçıların, ifaçı kollektivlərin, seriyanın təşkilində iştirak edən müəlliflərin, idarə və təşkilatların adları göstərilir.

Qeyd sahəsində AV materialın dəqiq xarakteristikası üçün lazım olan, lakin təsvirin digər sahələrində əks etdirilməyən məlumatlar yerləşdirilir. Məsələn, müəlliflərin əsas adının qeyd edilməsi, seriya sahəsinə dair qeydlər, bütünlükdə AV materiala dair qeydlər və s.

Beynəlxalq Standart Nömrəsi və ya firmanın, istehsalatın nömrəsi, əldə edilmə şərti sahəsində AV materialın etiketində verilən nömrə bibliografik təsvirdə əks etdirilir. Məsələn: ISBN 0-731-6969-1 (13,s.178)

Firmanın və istehsalın nömrəsi AV materialları bir-birindən fərqləndirmək üçün tətbiq edilir. Bu məlumatlar A materialın etiketində, maqnit lentində, kinofilmlərin titrlərində və s. göstərilir. Firmanın və istehsalın nömrəsi rəqəm və yaxud hərf və rəqəm işarəsindən ibarətdir. Məsələn: БДС-20-027

Nəticə

2003-cü ildə Rusiyada Standartlaşdırma, metrologiya və sertifikatlaşdırma komitəsi tərəfindən DÖST 7.1-2003 “Bibliografik yazı. Bibliografik təsvir” Beynəlxalq dövlətlərarası Standartı yaranmışdır ki, bunun da əsas məqsədi bibliografik yazıların mübadilə üçün Rusiya və Beynəlxalq katalodlaşdırma qaydalarını bir-birinə yaxınlaşdırmaqdan ibarət olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və Azərbaycan Milli Kitabxanası tərəfindən işlənilib təqdim edilən və Azərbaycan Respublikasının Standartlaşma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin 20.11.2013 tarixli 119 sayılı əmri ilə təsdiq edilib qüvvəyə minən AZS 754-2013 “Bibliografik yazı. Bibliografik təsvir” adlı dövlət standartında Respublikada çap edilən bütün sənəd növlərinin bibliografik təsviri nəzərə alınmışdır. Standartda müxtəlif sənəd növlərinin təsviri ilə yanaşı, audiovizual sənədlərin təsvirinə də xüsusi yer verilmişdir ki, bu da respublikada sənədlərin bibliografik təsvirində yenilik hesab edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı [Mətn] // Respublika.-2007.- 7 oktyabr.
2. Azərbaycan Respublikasının kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı [Mətn] // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya.- 2008.-№2.-S.6-29.
3. AZS 754-2013. Biblioqrafik yazı. Biblioqrafik təsvir [Mətn]: Ümumi tələblər və tərtib qaydaları.- Bakı: Metrologiya və Patent üzrə Dövl. Komitəsi, 2013.-60 s.
4. İsmayılov, X. Kitabxana və informasiya texnologiyaları [Mətn]: Dərs vəsaiti/ X.İ.İsmayılov- Bakı: Nurlar, 2009.- 312 s.
5. Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu [Mətn] // Azərbaycan.- 1999.- 14 mart.
6. Mustafayeva, S.M. Normativ-texniki sənədlərin təsviri və təsnifləşdirilməsi[Mətn]: (Dərs vəsaiti) / S.M.Mustafayeva; elmi red. Ə.M.Rüstəmov; red. T.F.Quliyev; rəyçilər: Z.İ.Baxşəliyev, H.S.Əfəndiyeva.- Bakı: BDU nəşr-tı, 2001.- 214.
7. Mustafayeva, S.M. MARC formatlarının yaranması və tətbiqi [Mətn] / S.M.Mustafayeva // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya. – 2004. - №1. – S. 45-53.
8. Mustafayeva, S.M. Biblioqrafik təsvirə dair ilk Milli Dövlət Standartı [Mətn]/ S.M.Mustafayeva // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya.-2015.- №1.- S. 90-100.
9. Аналитико-синтетическая переработка информации[Текст] : Учебник.- С.Пб.: Профессия, 2013.-336с.
10. ГОСТ 7.80-2000. Библиографическая запись. Заголовок [Текст]:Общие требования и правила составления. – Минск, 2000. – 8 с.
11. ГОСТ7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание [Текст]: Общитребования и правила составления. – М.: Изд-во стандартов, 2004. – 48 с. – (Межгосударственный стандарт).
12. 12. Российские правила каталогизации [Текст]:Ч.1:Основные положения и правила. / Рос. библио. ассоц.,Межрегион. ком. по каталогизации;авт. коллектив: Н.Н.Каспарова (рук.) [и др.]. - М., 2005. - 242 с.
13. Российские правила каталогизации [Текст]: Ч.2.Специальные правила каталогизации отдельных видов документов / Рос. библио. ассоц.,Межрегион. ком. по каталогизации;авт. коллектив: Н.Н.Каспарова (рук.) [и др.]. - М., 2005.-255 с.